Strijd! 100 Jaar Vrouwenkiesrecht in het Groninger Museum

In gesprek met hoogleraar moderne geschiedenis Mineke Bosch

In 2019 bestaat in Nederland de wet op het vrouwenkiesrecht 100 jaar. Deze wet werd in 1919 na jarenlang actievoeren aangenomen. Tot in de kleinste uithoeken van ons land waren afdelingen van de in 1894 opgerichte Vereniging voor Vrouwenkiesrecht te vinden, maar ook internationaal had Nederland een groot aandeel in de campagnes waarin gestreden werd voor gelijke vrouwenrechten. Onder leiding van professor Mineke Bosch presenteert het Groninger Museum in april de grote tentoonstelling *Strijd! 100 jaar Vrouwenkiesrecht*. Redacteurs Hielke van Duuren en Mariska de Bone spraken met Mineke Bosch over de totstandkoming van deze tentoonstelling, en over het belang ervan voor ons nationale verleden.

Waarom deze tentoonstelling?

‘Ik wil graag het historische verhaal over de strijd voor het vrouwenkiesrecht belichten, omdat dat op zich relevantie heeft voor de huidige tijd. Ik ben ervan overtuigd dat we met deze tentoonstelling het complexe en genuanceerde verhaal van het vrouwenkiesrecht op een goede manier aan het voetlicht kunnen brengen. En in ‘dat verhaal’ valt nog zeker veel te behalen. Maar de belangrijkste aanleiding voor deze tentoonstelling is natuurlijk dat de symbolische leeftijd van 100 jaar is bereikt voor het actief vrouwenkiesrecht. Herdenkingen bieden vaak een goede grond voor verder onderzoek. Dit jaar is daarom de uitgelezen mogelijkheid om het verhaal van het vrouwenkiesrecht vanuit een historisch oogpunt te reconstrueren.’

En waarom is de tentoonstelling specifiek in Groningen?

‘Een belangrijk argument in de keuze voor Groningen is ten eerste dat Aletta Jacobs, een van de bekendste feministen in de Nederlandse geschiedenis, duidelijke sporen heeft nagelaten in de stad, ook letterlijk, in de vorm van objecten uit haar nalatenschap in de collectie van het Groninger Museum. Zij mocht als eerste vrouw in Nederland studeren (medicijnen) en dat deed zij aan de Rijksuniversiteit in Groningen. Dat was in ieder geval voor de conservator van het Groninger museum, Egge Knol, ook een belangrijk argument om zo’n tentoonstelling te willen maken. De keuze voor Groningen sluit bovendien aan bij een belangrijk punt dat wij in de tentoonstelling duidelijk willen maken, namelijk dat de activisten van het vrouwenkiesrecht niet enkel dames waren uit het westen van het land. Het was namelijk een beweging die tot alle dorpen en stadjes was doorgedrongen. De Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht had op een gegeven moment 180 afdelingen verspreid over Nederland. De strijd om het vrouwenkiesrecht kan terecht een landelijke beweging worden genoemd die gedurende dertig jaar betrekkelijk systematisch te werk ging. Opmerkelijk om te noemen is bijvoorbeeld een vaandel dat ik bij de kleinkinderen van een boerin uit Ten Boer heb gevonden. Het vaandel laat goed zien dat de vrouwen uit Ten Boer dat zelf hebben gemaakt. Dat is erg bijzonder, omdat veel van de vaandels die door de vrouwenbeweging werd ingezet vaak officieel in ateliers werden gemaakt. Terugkomend op de vraag: de tentoonstelling past beter in Groningen dan in de Randstad, omdat Groningen – als overwegend provinciale stad – meer die landelijke beweging van stad en platteland symboliseert (zie afbeelding 1).’

Afbeelding 1: verschillende soorten vaandels gemaakt door vrouwenbewegingen door het land.

Is dit de enige tentoonstelling over 100 jaar vrouwenkiesrecht dit jaar?

‘Nee, dit wordt de centrale tentoonstelling over 100 jaar vrouwenkiesrecht, maar er zijn meer initiatieven in Nederland. Zo is er momenteel ook een tentoonstelling te zien over vrouwenkiesrechtbeweging in Noord-Holland (*de tentoonstelling ‘Stemt Hoopvol’, was tot 20 maart te zien in provinciehuis Paviljoen Welgelegen in Haarlem red.*). En ook in Utrecht deed het Utrechts Archief in de maand maart veel met de herdenking en viering van 100 jaar vrouwenkiesrecht. Maar – hier in Groningen komt eerlijk gezegd de grootste en ook meest complete tentoonstelling. Ook in Londen, waar ik met Egge Knol ben geweest om inspiratie op te doen voor onze tentoonstelling, hebben we enkele exposities gezien over het vrouwenkiesrecht. Maar ik verwacht dat onze nog mooier wordt!’

Wat kunnen we verwachten qua objecten die zullen worden tentoongesteld?

‘Ten eerste komt er een zaal met allerlei verschillende vaandels uit alle hoeken en uithoeken van het land. Er zijn in die tijd ongelooflijk veel vaandels gemaakt. Je kunt begrijpen dat die op het oog simpele attributen een sterke symboliek in zich droegen en ook belangrijk waren bij de identiteitsvorming van de vrouwenbeweging. Een bijzonder feitje: in deze tentoonstelling is het voor het eerst dat al deze vaandels worden samengebracht. Daarnaast hebben we veel fotomateriaal uit verschillende plekken in Nederland. Ook zijn we nadrukkelijk aan het denken om kledingstukken te betrekken in de tentoonstelling. De vrouwen hadden toen al sterk de wens om comfortabelere kleding te dragen zoals reformkleding en zelfs broeken. Binnen de kiesrechtbeweging waren er dan ook diverse vrouwen die daarvoor een lans wilden breken. Voor sommigen ging het alleen maar om het dragen van comfortabele kleding tijdens sportieve activiteiten, anderen pleitten voor een alomtegenwoordige keuzevrijheid in kleding. Veel aandacht is ook uitgegaan naar het verzamelen van geschilderde en getekende portretten en een enkel gebeeldhouwde buste van voorvechters voor de ‘hall of fame’. Als laatste zijn we nog bezig met objecten van het Koninklijk Huis Archief.’

Hoe zat dat eigenlijk met het koninklijk huis, met Wilhelmina als koningin. Hoe stond zij tegenover die vrouwen kiesrechtbeweging?

‘Toen Wilhelmina in 1890 de troon besteeg hoopte de beweging natuurlijk dat ze op steun en sympathie konden rekenen van de nieuwe vorstin. Maar dat bleek niet het geval te zijn, integendeel zelfs. Wilhelmina was absoluut niet feministisch, ze was juist zeer martiaal en zo profileerde ze zich ook graag. Dat Wilhelmina zich aanvankelijk ‘afzijdig’ hield van het feminisme is opvallend te noemen. Vooral omdat huwelijkswetgeving moest worden aangepast, zodat Wilhelmina als koningin niet gehoorzaam hoefde te zijn aan haar buitenlandse echtgenoot prins Hendrik. Vrouwen hebben er toen bij haar op aangedrongen dat zij ook voor hen de huwelijkswetgeving zou aanpassen. Dat kon constitutioneel natuurlijk niet maar het lijkt er niet op of zij daar binnenskamers ooit voor heeft gepleit. Maar de vrouwenbeweging ging niet bij de pakken neerzitten en bleef toenadering zoeken tot Wilhelmina. Dan zie je op een gegeven moment dat het contact een steeds vriendelijker en warmer karakter krijgt. De vrouwenbeweging biedt Wilhelmina allerlei dingen aan en gaan regelmatig bij haar op audiëntie. In 1913 was het contact zo goed dat Wilhelmina een keer officieel en een keer onofficieel de tentoonstelling bezocht over vrouwen 1813-1913. Die tentoonstelling stond in het kader van het 100-jarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden – blijkbaar waren toen de 100-jarige jubilea ook al in zwang.’

Waar verschilt de strijd voor vrouwenkiesrecht dan in vergeleken tot de strijd om mannenkiesrecht?

‘Het activisme *an sich* was volledig nieuw voor vrouwen. Vrouwen waren helemaal niet gewend om zich uit te spreken of om publiekelijk op te treden; spreken in het openbaar was voor heel veel vrouwen een enorme stap. Ook om je te organiseren als vrouwen om de eigen belangen te behartigen was hen totaal vreemd. Er waren wel degelijk al vrouwengroepjes, maar die waren vaak vanuit de kerk georganiseerd en hielden zich veelal bezig met liefdadigheid. Bovendien moesten vrouwen een andere strategie gebruiken om hun politieke punt te maken. Ze liepen natuurlijk snel het gevaar om ‘onvrouwelijk’ te worden gevonden. Het was dus de hele tijd schipperen en zoeken naar actiemiddelen waarbij de balans tussen politieke efficiëntie en vrouwelijkheid bewaard bleef.

In den beginne waren er weinig vrouwen die dat katheder op wilden en durfden te zeggen wat hen op het hart lag. Maar er waren uitzonderingen zoals Wilhelmina Drucker en de Vrije Vrouwenvereniging. Zij hadden al ervaring opgedaan toen zij gedurende de jaren negentig van de negentiende eeuw de linkse en sociaaldemocratische actievoerders steunden voor het algemeen kies- en stemrecht. In 1893 kwam er kieswetsvoorstel (het voorstel Tak van Poortvliet) dat kiesrecht bood aan een heel groot deel van de mannelijke bevolking, waarbij de vrouwen dus hadden geholpen. En dat is ook een interessant punt: de vrouwen hadden natuurlijk gehoopt dat na deze zege de linkse en socialistische politici hen als wederdienst – en ook vanuit een eerlijk geloof in gelijkheid – zouden steunen in hun strijd voor het kiesrecht. Maar niets bleek minder waar. Al snel werd duidelijk dat de mannen het maar al te fantastisch vonden dat de nieuwe kieswet was aangenomen en vonden, nu dat was behaald, dat ze zichzelf wel konden opheffen. Voor de feministen kwam dat aan als een mokerslag. Maar ze besloten vanaf toen wel om op de vrouwenbeweging geheel op eigen kracht te organiseren, want ‘de mannen gaan het toch niet voor ons doen,’ zo was het idee.

De verstandhouding tussen de feministen en de socialisten werd in de jaren erna niet beter op. De socialisten zagen de strijd van vrouwen voor het kiesrecht als een bedreiging van hun eigen klassenstrijd en politieke agenda. Het werd door hen dan ook heel slinks afgedaan als ‘beperkt (dames) kiesrecht.’ Dan heeft de strijd wel erg beïnvloed en wellicht ook vertraagd.’

En ze moesten waarschijnlijk ook een hele eigen retoriek creëren dat aansloeg bij andere vrouwen. Hoe zou u die typeren?

‘Jazeker, er zijn daar verschillende fasen in te herkennen. In de beginperiode lieten vrouwen zich mondjesmaat gelden op openbare vergaderingen. Op een vaak intellectuele toon en met rationele argumenten trachtten ze de toehoorders te overtuigen waarom vrouwenkiesrecht nodig was, waarom huwelijkswetgeving niet deugt, waarom vrouwen worden achtergesteld en waarom vrouwen niet als werknemers kunnen onderhandelen. In de fase daarna – in het kielzog van de partijvorming – gingen vrouwen zich steeds meer in verenigingsverband organiseren. Abraham Kuyper liep bijvoorbeeld voorop in het creëren van een aanhang en het opzetten van een groepsbeweging met eigen identiteit. De vrouwenbeweging zag dat dat werkte en nam daar een voorbeeld aan. Eerst organiseerden ze declamatieavonden waarbij de vrouwen mooie gedichten en liederen voordroegen met een

vaak politieke bijklank maar later schreven ze ook hun eigen toneelstukjes. In Nederland keken ze dat voor een deel af bij de vrouwenbeweging in het Verenigd Koninkrijk die in het algemeen voorop liep met *Actresses' Franchise League* en een *Artist's Suffrage League*. In 1908 brak de derde fase aan. In dat jaar organiseerden de kiesrecht vrouwen in Nederland een *international congress*. In de pers werd daar zeer positief over bericht en dat kan zeker als een doorbraak worden gezien. Vrouwen werden steeds meer zichtbaar als kiesrechtstrijder: bijvoorbeeld door het dragen van geelwitte lintjes. Daarmee lieten vrouwen (en mannen) zien dat ze de beweging steunden. Uiteindelijk begonnen vrouwen echt herkenbaar te worden als groep en begonnen zij voorzichtig te spreken over betogingen en optochten.'

Waren er dan ook mannen die voorop gingen in de strijd voor het vrouwenkiesrecht?

'Niet zo vaak als vrouwen, maar ze waren er wel degelijk. Meestal ging het dan om echtparen. Zo was Josef Israëls een Groninger die waarschijnlijk lid was van de Mannenbond voor Vrouwenkiesrecht. Ik leid dat af uit het feit dat hij volgens berichtgeving in het orgaan van de wereldbond voor vrouwenkiesrecht in de Mannenbond voor vrouwenkiesrecht werd herdacht. Zijn dochter, Mathilde Cohen Tervaert-Israëls, was in ieder geval zeer actief in de vrouwenbeweging. Zo heeft ze verschillende publicaties uitgebracht omtrent de positie van vrouwen en was ze voorzitter van verschillende vrouwenverenigingen: echt een voorname feminist. Belangrijk is ook dat zij goed heeft gezorgd voor de portretten die Isaac Israëls van Aletta Jacobs heeft gemaakt en die na zijn dood in zijn atelier stonden. We beschikken nu ook over vier portretten van Jacobs; die willen we graag laten zien bij de tentoonstelling. Maar laatst stuitte ik ook op een reisboekje uit 1911 van een Nederlands echtpaar Kehrer-Stuart op weg naar een congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in Stockholm. Dat is heel fascinerend om te lezen, vooral omdat je inzicht krijgt in hoe deze beweging een rol kreeg in het leven van individuele mensen. Bij navraag bleek trouwens dat van hen allebei een portret is geschilderd door een onbekende kunstenaar, hele leuke portretten die ook op de tentoonstelling hangen.'

Maar was er ook veel actieve mannelijke weerstand?

‘De meeste mannen waren domweg niet voor, maar of ze per definitie tegen waren, dat betwijfel ik. De christelijke partijen waren wel per definitie tegen, want de vrouw was natuurlijk gemaakt uit de rib van Adam. Dus vanuit die hoek was de tegenstand geweldig. Bovendien had het feminisme (net als nu nog steeds) een tamelijk negatieve bijklank voor vele mensen.

De vrouwen wilden verandering en dat werd door mannen – in ieder geval een deel ervan – als bedreigend ervaren. De verandering die vrouwen voorstonden zou namelijk de politieke, economische en electorale orde zo goed als overhoop halen. Nu mag het salarisverschil tussen mannen en vrouwen dan vijftien procent zijn; dat is zeker niet goed, maar toen was de kloof nog veel groter. Waar je je erg bewust van moet zijn, en dat proberen we ook in de tentoonstelling naar voren te brengen, is dat we tegenwoordig een heel vocabulaire hebben ontwikkeld om sekseongelijkheid te begrijpen en te verklaren. Een woord als gender bestond toen bijvoorbeeld nog helemaal niet. Het begrip van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen is in de twintigste eeuw dan ook steeds meer geïntegreerd. Maar die bewustwording is natuurlijk begonnen bij de strijd voor het vrouwenkiesrecht. Het waren namelijk die vrouwen die voor het eerst massaal en radicaal het denken over sekse als natuurlijke categorie ter discussie stelden’

Afbeelding 2: Aletta Jacobs met aanhang

Hoopt u ook aanzet te geven tot nieuw onderzoek met deze tentoonstelling?

‘Ja absoluut. Het beeld van de vrouwenkiesrechtbeweging is nog steeds heel eendimensionaal en kan op allerlei manier worden verdiept en aangevuld. Inhoudelijk is er nog veel te winnen. Wat voor soort werk hadden de leden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht bijvoorbeeld? Ook kan er nog veel onderzoek gedaan worden naar bijvoorbeeld de petitionnementslijsten: waar kwamen de handtekeningen vandaan, wie haalden ze op? Heel interessant is ook de visuele cultuur: Hoe werd de strijd voor vrouwenkiesrecht precies in beeld gebracht en door wie, voor wie? Welke media speelden daarin een rol. Kortom, er is nog genoeg te onderzoeken! Maar wat ik ook belangrijk vind is dat het verhaal wordt ingebed in het nationale verhaal over veranderingen in de politieke cultuur en de geschiedenis van de democratisering in Nederland. Sekse is een integraal onderdeel van de maatschappelijke en politieke orde, en kennis over vrouwen en vrouwenemancipatie moet daarin dus systematisch worden meegenomen.’

Strijd! 100 jaar Vrouwenkiesrecht opent op 20 april 2019 en is te zien tot 15 september in het Groninger Museum. De expositie toont schilderijen, vaandels, foto's, cartoons en documenten met aandacht voor regionale en nationale activisten, maar laat ook zien dat de strijd voor gelijkheid nog steeds voortduurt. Op de site van het Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis is een uitgebreide agenda te vinden met alle activiteiten rondom de herdenking en viering van 100 jaar vrouwenkiesrecht in heel Nederland.